

Vardagsproblem i medicinmannens verksamhet

Carl-Axel Silow

En afrikansk medicinman delar i sin vardagspraktik många problem och glädjeämnen med sina läkarkollegor verksamma i västerlandet. Naturligtvis finns kulturella särdrag men det finns som i Karl-Axel Silows artikel skäl att betona likheterna. Medicinmannen har en bestämd social roll för vilken utbildning krävs. Den egna förmågan att bota, utvecklas genom en undersökande och prövande attityd till de egna behandlingarna. Kommersialismens faror hotar ständigt. Patienterna tas om hand med en blandning av socialt och psykologiskt stöd, farmakologisk och fysikalisk behandling.

Karl-Axel Silow är museiintendent vid Etnografiska Muséet i Göteborg och docent i kulturantropologi.

Under mitt fältarbete i Zambia 1972–73 kom jag i mer eller mindre nära kontakt med ett antal medicinmän i västra Zambia. Med en nkoya medicinman (här nedan kallad dr Likonde) kom jag på särskilt god fot. Vi förde långa samtal om hans arbete och om olika problem han stötte på. Som affilierad lärjunge fick jag tillfälle att följa en del av hans göranden och låtanden på nära håll. Delvis kunde jag kontrollera hans och andra medicinmäns uppgifter mot varandra. Slående var de stora olikheter i verksamhetsinriktning, som uppenbarligen berodde bl a på skillnader i personlighet, och även olikheterna i somliga mediciners sammansättning. Mina sagesinän betonade att det i mycket var yrkeshemligheter de avslöjade för mig, och tex dr Likonde var noga med att förklara att det bara var en del av sitt kunnande han hann förmedla till mig. De recept på mediciner han gav mig var ibland ofullständiga. Alla de medicinmän jag talade med hade klart för sig att

jag ämnade publicera mitt material i tryck. När jag lovat att inte bli deras konkurrent, sade sig samtliga vara glada åt att deras värdefulla kunskaper skulle bli förevigade.

En fullständig etnomedicinsk inventering i ett område är ett mycket stort företag. För dess genomförande fordras såväl allmän antropologisk som medicinsk (somatisk och psykiatrisk), zoologisk och botanisk kompetens. Hela årscykeln måste följas, om ingredienser till olika farmaka skall kunna samlas in och bestämmas. För att studera mera sällsynta sjukdomars behandling och för att klargöra verkan av behandlingsmetoder kan det behövas än längre tid.

Själv saknar jag medicinsk kompetens. Mitt intresse för hur olika djur (särskilt insekter) och växter användes förde mig dock rakt in i etnomedicinen, speciellt i etnofarmakologin, och jag insamlade bl a ett stort antal recept. I medicinerna ingående växt- och djurdelar har jag till väsentlig del kunnat identifiera.

Kulturell bakgrund

Låt mig först ge en skiss av det kulturella sammanhanget kring de medicinmän, vilkas verksamhet jag studerade.

De vidsträckta miombo-skogarna i västra Zambia, östra Angola och sydvästra Zaire är glest befolkade av svedjebrukare tillhörande en grupp nära besläktade folk, bland vilka nkoya först invandrade till Zambia. Byarna ligger längs åar och bäckar och omges av öde skogar. En by bebos i allmänhet av ett antal släktingar, oftast några bröder och deras systemsöner med familjer. Varje familj har sitt separata hushåll. Främst odlas cassava, majs och kattsvanshirs (Pennisetum). Jakt, fiske och samling, samt gästarbete i avlägsna städer kompletterar för-

sörjningen. Jämfört med Sverige påminner förhållandena närmast om dem i Norrlands glesbygdsområden.

För samtliga bybor är huvudnäringen jordbruk. Man är i stort sett självförsörjande vad gäller mat och bostad, men praktiskt taget allt i klädväg köpes eller erhålles från missionen. I varje by finns en ålderman (ofta oegentligt kallad hövding), som regel den äldste brodern. I somliga byar finns också smed, yrkesjägare och/eller medicinman.

Europeiska föreställningar om medicinmän

Det är endast med tvekan och emedan jag inte lyckats hitta någon bättre beteckning jag väljer att använda den något oprecisa med dock jämförelsevis neutrala termen medicinman. Nkoyatermen är nganga. Afrikansk doktor, häxdoktor, trollkarl, häxa, fetischör och hednapräst är några andra exempel på svenska översättningar. Den förra har en speciell betydelse, beroende på hur uttrycket "African doctor" användes i Zambia (se nedan). De senare vittnar väl om hur medicinmannen uppfattats i Europa och kanske alltså uppfattas på sina håll. Han har ofta framställts som civilisationens och missionens store fiende, som en charlatan, som en genom sin okunnighet och sitt barbari synnerligen farlig person, som en utsläckare av liv, och som en konkurrent till både den europeiske läkaren och missionären (prästen). I ordböcker för afrikanska språk har ofta begreppen medicinman och häxa (manlig eller kvinnlig) likställts, vilket förvanskar perspektivet. I själva verket representerar dessa begrepp två motpoler i många afrikaners tänkande. Medicinmannen står för det goda, häxan för det onda. Uppfattningen om medicinmannen som någonting entydigt ont har varit förhärskande i Europa fram till de sista decennierna, då en dialektisk omvärdering börjat breda ut sig.

Påpekas bör kanske att allt från en giftmördare till en person som önskar någon annans fördärv utpekade som häxa (mulozzi).

Officiella afrikanska attityder till medicinmän

De politiker som övertog styret av de afrikanska staterna när de blev självständiga var/är ofta uppfosttrade och präglade av sin utbildning i missions-

Medicinmannaverksamheten ses allt mera som tillhörig gammal god afrikansk tradition med en positiv roll att spela i det nya Afrikas stater.

skolorna. I stor utsträckning var deras syn på medicinmän också hämtad från missionen. På många håll har man emellertid börjat omvärdera sin inställning. Medicinmannaverksamheten ses alltmera som tillhörig gammal god afrikansk tradition med en positiv roll att spela i det nya Afrikas stater.

I Zambia är den officiella attityden något kluven. Örtmedicin uppskattas. Ett antal medicinmän har försetts med myndigheternas legitimation och titeln African doctor. De får emellertid bara arbeta med vissa godtagna delar av den traditionella medicinmannens verksamheter. Sålunda är det tex illegalt att syssla med magi eller spådomskonst. Märk väl att stämpeln magi lätt sättes inte blott på vad som verkligen liknar ockultism och häxkonster, utan också på olika rituella handlingar med mera oskyldig innebörd, kanske med positiv, rent utav läkande, verkan, och vad som snarast kan betecknas som psykoterapeutiska tekniker. Av myndigheterna icke legitimerade medicinmän får inte utöva någon medicinsk verksamhet över huvud taget.

Åtminstone i västra Zambia synes resultatet vara att de flesta medicinmännen arbetar illegalt och är rädda för myndigheternas ingripande. Den ovan nämnda nkoya medicinmannen innehade inte någon legitimation. Enligt honom kallades i mitten av 60-talet alla medicinmän till distriktsmyndigheterna. Alla som infann sig som ej kunde uppvisa giltig legitimation burades in för en tid. Han utpekade missionärerna som skyldiga till aktionen.

Bybornas bild av medicinmannen

En medicinman betraktas som en underlig och mystisk människa, med tillgång till okänt vetande och med makt att påverka starka okända krafter. Att vara fiende med honom kan vara farligt, då han bekämpar ont med ont, men det naturliga för honom är att gå det godas ärenden. En kunnig medicinman har mycket hög status, samtidigt som man är litet

skygg för honom. Han har inte många vänner, upprätthåller ett visst avstånd till sin släkt, och bor avsides en bit från byn. Ofta är han borta i dagar och nätter på hemlighetsfulla utflykter. Man vet aldrig när han kommer och går, aldrig vilka banade eller obanade stigar han vandrar. Även längst ut i ödemarken, där farliga varelser finns, vågar han sig, to m nattetid för han är inte alls mörkrädd. Vanliga människors sedvänjor och konventioner bryr han sig inte om.

Ungefär så synes en mera traditionell och alltjämt förhärskande uppfattning om medicinmannen te sig. Det var till medicinmannen man gick med alla sina bekymmer och krämpor, när det egna husapoteket, egna och släktingars råd inte hjälpte.

I modern tid har det skett en del förändringar som starkt återverkat på medicinmannens status och även på hans inkomster. Sålunda har den vida spridningen av kristna värderingar medfört att en del av de gamla medicinmannabruken, tex en del ritualer, som betecknas som hedniska, har fallit bort.

De moderna, kristna sjukhusen har klart medfört ett krympande patientunderlag för medicinmännen. Typiskt är att kristna går först till sjukhuset, sedan, om de ej blivit botade, till någon medicinman, medan icke kristna gör tvärsom. Vidare gäller att åtminstone somliga medicinmän har lärt sig en del om sina egna tillkortakommanden och om sjukhusens möjligheter, så att de skickar patienter med åkomor de själva inte tycker sig rå på direkt till sjukhus. Självklart innebär den här konkurrensen att även vanliga bybor inser att medicinmännens makt är i viss mån begränsad. Befolkningskoncentrationen och inflationen i medicinmän (se nedan), som lett till att det nu ofta finns flera medicinmän i ett bykomplex, har delvis verkat i samma riktning. Ständiga jämförelser på nära håll mellan olika yrkesmän

.....
Det var till medicinmannen man gick med alla sina bekymmer och krämpor, när inte det egna husapoteket, egna och släktingarnas råd hjälpte.
.....

tenderar att medföra något minskad status för dem alla.

Inflation i medicinmän

För att kunna behålla sin levnadsstandard har många medicinmän frestats att ta in fler lärjungar för utbildning, förkorta utbildningstiden och sänka kraven på kunskapsinnehav för den färdige adepten. Enligt dr Likonde kan nuförtiden vem som helst bli medicinman, och alltfler olämpliga individer, utan vare sig kallelse, intelligens, lämplig personlighet eller intresse, strömmar till.

Resultatet har på intet vis blivit det önskade. Som i så många andra sammanhang har just de som ville bryta en tråkig utvecklingsgång istället förstärkt den. Numera finns det nästan en medicinman i varje by, medan det enligt dr Likonde förr fanns högst en på 50 hushåll. Även skickliga medicinmän blir lidande, ty hur skall människor kunna hitta fram till den rätte och bäste bland så många. Men det är klart, den som tar emot många lärjungar tjänar bra själv.

En del av de snabbutbildade medicinmännen är, menade dr Likonde, riktiga kvacksalvare. De har lärt sig en smula traditionell medicin, och lägger sedan fantasifullt men förrädiskt till en del själva. Främst arbetar de i städerna bland lättlurade människor som de lockar att betala dyrt för helt värdelösa mediciner med verkningslösa eller skadliga ingredienser. Somliga säljer to m gift, utför aborter och ägnar sig åt andra skumraskaffärer för att tjäna pengar. När klagomålen blir många, flyttar de till en ny stad och öppnar ny praktik. För deras skull får alla medicinmän dåligt anseende.

Nkoya anses vara ett av de äldsta folken i Zambia, med särskilt djupa rötter i landet, varför deras medicinmän fått rykte om sig att vara särskilt skickliga och förtrogna med den inhemska farmakopén. Tyvärr är många av de nutida kvacksalvarna nkoya män, som utnyttjar det goda ryktet för sin verksamhet, klagade dr Likonde. De slår upp stånd med skylten "Mankoya African Doctor" på de stora städernas torg, och säljer allsköns skräp som dåliga kärleksmediciner och mediciner för att få avlönat arbete.

Det torde ligga mycket i dr Likondes beskrivning. Jag hade tillfälle att samtala med en dylik kvacksal-

vare, som dök upp i trakten försedd med penningar och andra tecken på framgång. Han delgav mig utan omsvep att han öppnat praktik i staden och att han nu tillfälligt återvänt till landsbygden, dels för att en viss uppståndelse hans verksamhet väckt skulle hinna lägga sig, dels för att han behövde samla in nya mediciner. Han satte en rad släktingar i arbete för det senare ändamålet. Det var frapperande att mannen inte kunde motivera varför han använde den ena eller den andra ingrediensen i sina mediciner. Jag besökte också ett antal "Mankoya African Doctor"-stånd i huvudstaden. Vad jag fann där var främst potensmedel, medel för att vinna en åtrådd mans eller kvinnas kärlek, medel för ökad fruktsamhet. Mig påminde de något om somliga stånd på Sjöbo och liknande marknader.

Traditionell medicinmannautbildning

Dr Likonde såg en gång i sin ungdom sin morfars morbror, en berömd medicinman, i en dröm, blev av honom kallad till medicinman och fick rådet att uppsöka en viss läromästare. Han lämnade sin födelseby och begav sig till den utpekade mannen som antog honom som lärning. Han fick lära sig allt om yrket, diagnosticering av sjukdomar och svaghets-tillstånd, den naturkunskap som erfordras för insamling av ingredienser till mediciner, medicintillredning, de olika medicinernas verkningssätt, tillämpningsområde och rätta dosering, ett gott handlag med patienter osv. Han fick också lära sig vad en medicinman behöver veta om egenmedicinering, om sätt att stärka den egna kroppen och själen och om olika knep för att bli framgångsrik i sitt arbete. Efter 8, sade han, års utbildning genomgick han sin initiation till medicinmannayrket, öppnade egen praktik och lämnade sin mästare, som inte tyckte sig ha mera att lära ut.

Han har sedan själv vidareutbildat sig och tagit emot lärjungar och utbildat några medicinmän. Undervisningen sker i form av föreläsningar, demonstrationer, praktik under kontroll. Det vanliga är att adepten betalar för varje enskilt moment i utbildningen, speciellt för varje medicin han får lära sig tillreda och använda. En höna, en bunke fjärilslarver eller någonting annat matnyttigt användes förr som betalningsmedel. Numera är pengar vanli-

gare. Dessutom utför lärjungar ofta en del arbeten åt sina lärare.

Det anses allmänt att man inte själv kan bestämma sig för att bli medicinman, man måste bli kallad. För att bli antagen som lärjunge hos en hederlig mästare, måste man kunna visa att man verkligen fått en äkta kallelse. Många anser att den som själv under någon period varit besatt av en ande (mupashi) (andebesättelse, kan grovt sägas motsvara psykos eller vad som hos oss allmänt kallas galenskap) är särskilt väl ägnad för medicinmannabanan. Yrket går ofta i arv från äldre till yngre släkting, och i vissa släkter finns det av tradition många medicinmän. Inom en brödrakull i regel endast en. Men vem som helst, även en kvinna, kan få kallelsen, även om det är mera sällsynt. Som medicinman håller man livlig drömkontakt med sin lärofader och med sina döda släktingar som varit medicinmän. De bistår en med goda råd och konsulteras i svåra fall.

Vad som lockar människor till medicinmannabanan är svårt att säga. Hos de bymedicinmän jag mötte kunde jag klart urskilja dels en nyfikenhet att utreda tingens natur, dels en vilja att bekämpa det onda, att förstå och lösa människors somatiska, psykiska och sociala problem. Ett starkt frihetsbegär från enahanda bondeliv och från social kontroll framstod också tydligt (sålunda nämnde ett par medicinmän om hur fint det var att få arbeta opartiskt; släktlojaliteter styr annars mycket av en bybos gåranden), och hos somliga en rejäl portion statusmedvetenhet.

Tron på den egna förmågan som medicinman var markant. Dessa medicinmän verkamma i byarna utstrålade i allmänhet en trygg förvisning om att äga djupgående kunskaper både om hälsa och sjukdom, både om människan och om naturen utanför henne.

Forskning

De flesta medicinmän är snarast att jämföra med privatpraktiserande läkare som inte bedriver någon egentlig forskning, men som har en öppen blick för nya metoder. De kanske prövar någon ny växt emellanåt, och de funderar en hel del över olika fenomen i naturen.

.....
Allmänt kan sägas att många av bysamhällets teoretiker står att finna bland medicinmännen.
.....

En och annan har mera av forskarläggning och experimenterar mera systematiskt utan sina patienters vetskap, med olika ingredienser och olika proportioner i sina farmaka, med olika former av massage eller med andra slags behandling.

Allmänt kan sägas att många av bysamhällets främsta teoretiker står att finna bland medicinmännen. Dr Likonde, tex, var mycket intresserad av frågor om olika samhällsformer, om människonaturen, om olika personlighetstyper, om kausalsamband osv. Han anmärkte på somliga kolleger, som enligt hans sätt att se förklarade många sjukdomar felaktigt. Det finns de som tror att häxor är skyldiga till alla sjukdomsfall, sade han, och de gör förstås grova misstag vid val av botemedel.

Ingen av mina sagesmän gjorde någon distinktion som direkt motsvarade vår åtskillnad mellan magi och vetenskap. Ingen tog helt avstånd från eller såg i princip någonting märkligt i bruk eller förklaringsmodeller som för oss ter sig helt präglade av en magisk uppfattning. Jag råkade inte någon enda medicinman eller för den delen vanlig bybo, som inte tog för givet att det finns häxor, och att häxkonster är i spel vid somliga sjukdomsfall. Ändå märktes i tex dr Likondes resonemang om sina olika kolleger en tendens att klassificera överdrivet intresse för häxkonster som ett slags misstänkt förföljelsemani eller ockultism, i motsats till den saklighet och naturvetenskaplighet, som är önskvärd hos en medicinman.

Att en viss medicin verkar botande på en viss sjukdom förklaras allmänt genom hänvisning till yttre iakttagbara egenskaper hos de växter, djur eller mineral som ingår. Ätning av ett harhjärta ger snabbhet. Massage med löv av *Pterocarpus angolensis*, ett träd med mycket hård och stark ved, stärker musklerna och kan t.ex. "bota" ett barn som går mycket sent. (som har "svaga ben"). För oss ligger det kanske nära till hands att tala om magi, när vi hör dessa förklaringar, men i många fall är det tydligt att en medicin först utprovats genom

olika experiment och konstaterats vara verksam, och att förklaringen av verknings sättet är mera sekundär.

Medicinmannens utsaga "rött och svart dödar" är ett exempel på ett för oss naivt uttryckssätt som vid analys visar sig täcka en del väsentlig naturkunskap. Sålunda vet medicinmannen att frön av busken *Abrus praecatorius* (simonyimonyi) är dödligt giftiga och användes vid giftmord. Han anser också att man bör akta sig för kombinationen rött och svart i. ö. i naturen. Och mycket riktigt: de röda och svarta *A. praecatorius*-fröna innehåller det högpotenta giftet abrin; rött och svart fungerar ofta som varningsfärger i naturen.

Medicinmannen är sin egen apotekare

I regel samlar medicinmannen personligen in ingredienserna till sina farmaka i naturen. Han är väl förtrogen med sin trakts växt- och djurvärld. En kunnig medicinman känner till och kan benämna säkert 200 olika djuretnoarter och kanske det 3-dubbla antalet växtetnoarter samt en rad mineralier.

Termen etnoart kan enkelt sägas referera till vad som av resp folk betraktas som en art (vissa reservationer må naturligtvis göras för olikheter i artbegrepps bildningen). En etnoart motsvarar ibland exakt en zoologisk eller botanisk art, ibland några arter, ibland ett släkte eller en hel familj. Ibland förs tex honträd och hanträd av samma art till två olika etnoarter. En säker identifiering (vetenskaplig bestämning) av en etnoart fordrar kunskap om det bakomliggande klassifikationssystemet. I litteraturen finns många helt felaktiga försök till identifiering. En hel ordning pekas ut istället för en enskild art, en art pekas ut istället för ett släkte, eller nämnes arter som alls inte har samband med etnoarten, osv. För de mediciner som insamlats till de etnografiska museerna finns ofta inga data alls om ingredienser. "Rot mot magont" är en vanlig typ av uppgift.

De medicinmän jag råkade kunde inte bara särskilja långt fler etnoarter än gängse bybor, de var också långt mer intresserade av morfologi, levnads sätt resp krav på växtplats osv, liksom av olika teoretiska frågor inom biologin.

Nästan alla de kända etnoarterna användes medi-

Det finns en tendens att tillskriva svåråtkomliga mediciner en större medicinsk verkan än lättåtkomliga, varför en medicinman ägnar mycket tid åt att söka efter sällsynta etnoarter.

cinskt. Rötter, bark, löv och andra delar av träd och buskar dominerar. Det finns en tendens att tillskriva svåråtkomliga mediciner en större medicinsk verkan än lättåtkomliga, varför en medicinman ägnar mycken tid åt att söka efter sällsynta etnoarter. Han har som regel ett förråd av speciellt svåråtkomliga växt- och djurdelar, men i princip anses verkningsgraden avta vid förvaring, och en patient får vara beredd på att vänta, kanske flera dygn, medan medicinmannen söker rätt på ingredienser och tillreder medicin.

Färdigberedda farmaka består oftast av svårbestämbar pulver eller aska. De rätta ingredienserna har stötts i mortel och/eller bränts och rörts samman. Medicinen inokuleras i huden med knivsnitt, intas oralt, inhaleras, insprutas analt med lavemangalebass, förvaras på kroppen.

På mottagningen

Den främling som inte vet var medicinmannen bor kan ändå hitta fram till hans hem tack vare den kråkfjäderskrud, som är hans yrkesattribut och som brukar hänga fullt synlig.

Medicinmannen tar i allmänhet emot hemma. Hans bostad och levnadsförhållanden skiljer sig inte mycket från andra bybors. Han är som regel monogam. Flera hustrur skulle innebära en risk. De skulle kanske bli svartsjuka på varandra och avslöja hans yrkeshemligheter. Hans hustru är honom till stor hjälp. Tidvis, när han är ute på milslånga vandringar eller när han har särdeles många patienter att ta hand om, får hon sköta åkerbruket ensam. Dessutom bistår hon honom i hans praktik. Hon fungerar som mottagningssköterska, och ofta får hon tomt utföra kroppsundersökningar på kvinnliga patienter. Det anses vara opassande för en kvinna att visa sig naken för en främmande man, även för en medicinman. Dr Likonde liksom mången annan medicin-

man har lärt upp sin fru, så att hon kan ställa vissa diagnoser och vara honom behjälplig med viss behandling.

Man får vara beredd på att vänta i flera timmar, när man kommer på besök, om medicinmannen över huvud taget är hemikring. Hans hustru ger besked och visar var man kan tillbringa väntetiden. När medicinmannen dyker upp, sitter kanske en fyra–fem personer på gården. Några ärenden kan kanske klaras upp på en gång. En man har med sig en höna som betalning för framgångsrik behandling. Medicinmannen känner på hönan, och tar emot den om den verkar frisk och välgödd, avvisar den annars. En kvinna vill bara köpa litet mera medicin till någon i familjen. En granne säger sig skola lämna tillbaka en lånad hacka.

Kvarvarande patienter släpps in i mottagningshuset för konsultation, en och en i tur och ordning. Konsultationsarvodet utgöres av en bit tobak, en liten kalebass öl, någonting matnyttigt.

Många patienter föredrar att komma kvällstid eller annars vid tillfälle och längs vägar, så att det inte är så stor risk att det skall bli allmänt känt att de besökt medicinman.

Undersökning och diagnos

Medicinmannen är, får man säga, både somatiker, psykiatriker, sjukgymnast, kurator, rättsmedicinare, teolog och exorcist. Exorcism förekommer dock mera sällan. Under min vistelse i trakten intet enda fall bland ca 200 nkoya. Folk söker medicinmannen allmännast för att få hjälp vid kroppssjukdom och andra kroppsliga besvär, vidare vid vad som betecknas som andebesättelse (maimbwe), vid långdragna eller eljest plågsamma konflikter inom familjen eller byn, när de behöver hjälp mot fienders anslag, vid unga starka människors dödsfall, i övrigt då de misstänker onaturlig död, vid olika tillfällen då ökad fysisk och psykisk förmåga

Medicinmannen är, får man säga, både somatiker, psykiatriker, sjukgymnast, kurator, rättsmedicinare, teolog och exorcist.

(större styrka, koncentrationsförmåga, mod ...) önskas, eller när de drabbats av skördebekymmer od.

Den som vill ha medel för tex bättre jägarlycka eller tur i kärlek vill ej bli undersökt utan beställer helt enkelt vad han vill ha. Även i en del andra fall är det omedelbart klart vad som brister och vad patienten behöver. Sålunda finns det standardbehandling tex för enklare fall av förstoppning och diarré.

Vad gäller patienter som söker råd och bistånd för lösning av konflikter, har olika medicinmän radikalt olika synsätt. Somliga ägnar sig helt åt att leta rätt på en syndabock och föreslår sedan medicinering av denne, alternativt betraktas denne såsom en häxa som måste bekämpas. Andra menar sig finna brister, som kan botas med farmaka, hos samtliga inblandade (speciellt vanligt när det gäller äktenskapliga tvister). Åter andra föredrar en mer eller mindre klart familje- eller byterapeutisk linje, söker efter konfliktmönster, läsningar i de inbördes relationerna osv. Oberoende av teoretisk bakgrund måste medicinmannen i sådana här rådgivningssituationer skaffa sig en bild av förhållandena dels med hjälp av sin kännedom om traktens människor, dels med hjälp av en skickligt genomförd, direkt eller indirekt utfrågning. Olika slags spådomsförfaranden (spådom utföres m hja "hemliga mediciner" (ngombo); varken patienten eller någon annan utomstående får närvara) kan också komma till pass, som hjälp till gestaltning av erhållna data. Även när en patient söker för tex kroppssjukdom kan det hända att en medicinman med sinne för socialpsykologi uppfattar konflikter såsom det egentliga problemet. Se även nedan ang anfäder och häxor.

Att ett spädbarn eller en gammal människa dör betraktas som mera naturligt. När en ung, frisk person plötsligt avlider, blir man orolig och ber en medicinman ta reda på orsaken. M hja utfrågning, spådomsförfaranden och eventuellt likbesiktning (obduktioner är av myndigheterna förbjudna) försöker medicinmannen avgöra vad som hänt. Orsaken kan vara naturlig (förgiftning av svamp som plockats av misstag, tex). Eller kanske slutsatsen blir att den avlidne var för god för att leva, och så kallade anfäderna honom till sig. För det tredje kan

det hända, menar man, att en häxa tagit livet av den döde. Häxkonster misstänks speciellt tex när flera oväntade dödsfall inträffar i följd i en by, när det finns någon fiende till den döde eller till de anhöriga som kan tänkas ha haft intresse av att röja honom ur vägen, när någon uppträder besynnerligt efter dödsfallet, när någon i drömmen tycker sig se en antydning om häxeri, eller när hyenor, ugglor eller andra tecken på häxors närvaro setts allmänt omkring den dödes by.

Också vid fall av kroppssjukdom och andebesättelse (se ovan) är det en viktig del av medicinmannens uppgift att, främst medels utfrågning och rådföring av de "hemliga medicinerna", avgöra om sjukdomen är framkallad av anfäderna (har de skäl att vara missnöjda? har de fått för litet uppmärksamhet? har den sjuke förbrutit sig mot samhällets normer på sätt som kan väcka anfädernas vrede? är det fråga om spetälska, förvirringstillstånd, feberattacker, akut värk eller annan sjukdom – de flesta fall av andebesättelse räknas hit (det vanligaste är, anses det, att den sjuke är besatt av en död släkting han eller hon haft personliga relationer till) – som traditionellt anses härröra från anfäderna?), om den är ett resultat av någon fiendes häxkonster (finns där fiender som kan ha ont uppsåt? föreligger något tecken på häxors verksamhet? någon dröm...? har den sjuke ont i sidan? kom smärtan hastigt på? är det frågan om bett av en viss ormart? (i så fall är det den drabbades svärmor som är skyldig till häxeri), om den möjligen är ett resultat av häxkonster, som inte var riktade mot den sjuke personligen, som mera av en oturlig slump drabbade honom eller henne, eller om den har naturliga orsaker. Misstänks häxeri eller anfädersvrede är spådomsförfaranden särskilt viktiga.

Anmärkas bör att inom kategorierna sjukdom framkallad av anfäderna och sjukdom framkallad av häxa bl. a. ryms somliga psykosomatiska och psykiska åkommor sådana att resp diagnos faktiskt inte pekar i alldeles felaktig riktning, sådana att de rekommendationer diagnosen ger upphov till faktiskt kan leda till tillfrisknande.

Innan medicinmannen klassificerar sjukdomen som sänd av anfäder, av häxor eller som naturlig, försöker han emellertid ställa en diagnos i för oss

mera vanlig bemärkelse. En typisk undersökning vid kroppssjukdom börjar med utfrågning om olika symtom. Gör det ont? Hur känns det? När började det? Illamående? Blödningar? Yrsel? Hade patienten ätit någonting olämpligt? Blivit biten av insekt? Vidrört någonting giftigt såsom håren av en Lasio-campidae-fjärilslarv? Varit hos prostituerad i sta'n? Osv. Frågor om konflikter, om fiender, om förhållanden till anfäder, om drömmar, om onda varsel, om brott mot väsentlig sedvänja, om andra moraliska förbrytelser osv. är regel, även när naturliga orsaker ligger närmast till hands.

Om medicinmannen inte är klar över vad det rör sig om för sjukdom göres kroppsundersökning.

En fullständig diagnos innebär således dels en klassificering efter orsak (ligger ytterst anfäder, häxor eller naturliga orsaker bakom? vad väckte anfädernas missnöje? vilken häxa? med vilka medel? vilken naturlig orsak?), dels en klassificering efter sjukdomsbild. Ett stort antal specifika sjukdomar, ofta namngivna och delvis ordnade i olika grupper och undergrupper, särskiljes. För varje enskild kroppssjukdom är ett antal symtom i form av smärtor, utsöndringar, hudutslag osv. typiska. Ofta urskiljes och benämnes olika stadier i sjukdomsprocessen.

Behandling

I det föregående har redan berörts några typer av behandling – behandling med farmaka, massage, vad som kan kallas gruppterapi, suggererande ritualer.

Låt mig ge en del ytterligare exempel. Det kan inte bli fråga om annat än en mycket grov framställning. Jag har försökt välja mina exempel så, att de skall ge en varierad bild av medicinmannens verksamhet.

Mera generellt ordineras offer till och annan omtanke om anfäder, ifall krämpan antages komma från det hållet. Gör medicinmannen bedömningen att en häxa är skyldig, bekämpas dennes häxkonster. Att närmare gå in på motmedel mot häxeri skulle föra för långt. Låt mig blott nämna att även läkarna på missionssjukhusen anses bekämpa häxeri, genom att skära upp den angripnes mage och avlägsna levande krabbor som äter på patientens

.....
Inhemska ideer om fysiologi styr mycket av behandlingen.
.....

tarmar. Krabbor räknas traditionellt som häxors hjälpdjur.

Inhemska idéer om fysiologi styr mycket av behandlingen. Sålunda säger man tex att det inte är människan själv utan ett djur påminnande om en snäcka (jfr svensk beteckning öronmussla) som hör. Öronvaxet är ett bevis för örondjurets existens. Dör detta djur, blir man döv för alltid. Nu händer det emellertid ibland att en person blir tillfälligt döv "p g r a att djurets exkrementer täppt till passagen". Sådan nedsatt hörsel behandlas genom att en liten borrhåda skalbagge (Bostrychidae) stängs inne i ytterörongården m h j a bivax. Alternativt dödas samma skalbagge, pulvriseras, blandas med illaluktande löv, och medicinen appliceras.

Karies och andra tandsmärtor anses uppkomma när den tandmask, som kommer till varje människa i sjuårsåldern, äter. När den vilar, känner man ingenting. Ett modernt medel mot tandvärk, varmt rekommenderat av bybor som dock själva inte haft råd att pröva, är Gammatox (ett insektsbekämpningsmedel). Medicinmännen föredrar tandutdragning.

Vid näsblod brännes getingbo (Vespidae); röken inhaleras.

Vid matförgiftning; en dekokt på sura löv från *Erythrophleum africanum* framkallar ofelbart kräkning.

Mot spolmask; en mindre dos avkok av rot från *Securidaca longipendiculata* intages tillsammans med ett purgativ.

Ricinjula användes som purgativ; den äckliga lukten sägs driva ut maginnehållet; svart och vitt i kombination som hos ricinolja-buskens frön, av vilka oljan kokas, anses traditionellt tyda på goda syften, god verkan.

Guinea-mask i huden skall vindas upp utomordentligt långsamt och försiktigt; den som ej klarar av det hemma, går till medicinman.

Somliga slags smärtor behandlas med koppning; ett snitt göres i huden och blod suges ut med kopp-

horn; om det tex rör sig om smärta som anses, eller mera symboliskt säges, vara orsakad av vandrarmyror (Dorylus) i kroppen, visar medicinmannen upp en eller flera vandrarmyror, och säger att han sugit ut dem. Detta är ett bra knep för att lugna patienten, visa att någonting konkret blivit gjort och så att säga lura smärtan på flykten, sade dr Likonde. Alternativt kan samma smärta behandlas med massage med blodigelpulver.

Vid värk, tex i huvud; massage.

Vid en del slags magsmärta; massage med oljor.

Vid ryggsmärtor och muskelstelhet; massage med olja från frön av trädet *Ochna pulchras*.

Sängvätning som anses ha somatiska orsaker behandlas med avkok på rot. Avkoket drickes. När ett barns sängvätning anses bero på ängslan eller ha annan psykisk orsak, ges tex medel som skall göra barnet starkt och modigt.

Vid gonorré brännes pulver av geting (Belonogaster) under huksittande patient; det onda skall "stingas bort". Behandling dagligen tills symtomen försvinner. När de (som de ofta gör; tre stadier av gonorré urskiljes) återkommer, återupptas behandlingen men nu med starkare medel (tex skorpion).

Gapande sår sys traditionellt ihop med vandrarmyresoldaters mandibler (Dorylus) som stygn; stygn som släpper (ie vid infektion) anses innebära dålig prognos; numera sys de flesta sår på sjukhus.

Benbrott spjälkas traditionellt. Vanligt var (sågs det) att man bröt ett ben på en frisk höna och spjälkade det samtidigt. Sedan kontrollerade man först om hönans ben läkt ihop, innan man prövade hur det stod till med människobenet.

Under graviditet bör kvinnan äta lera från termitkulle (Macrotermes), annars risk för att barnet föds svagt eller missbildat. Kvinna som tidigare fött svagt eller missbildat barn rekommenderas mera termitlereätning.

Lyckade och misslyckade behandlingar

Medicinmannen lyckas många gånger med sin behandling. I en del fall innehåller hans mediciner ämnen som har fysiologisk verkan av önskat slag. Psykiska och psykosomatiska åkommor botas ibland med hjälp av tex massage, suggestion, tekniker som kan betecknas som familjeterapeutiska. Somliga krämpor försvinner av sig själva oberoende av medicinering, men äran för tillfrisknandet tillkommer medicinmannen. I några fall (malaria, gonorré) uppträder symtomen periodiskt, och även här kan medicinmannen skryta med framgång, eftersom patienten till synes blir botad och sedan skenbart frisk en längre tid.

Men misslyckandena uteblir naturligtvis inte. När en kollega gjort ett fåfängt försök att bota en person, och denne söker hos en själv, uttrycker man antagligen sin ringaktning för kollegans förmåga. Det är vanligt att människor går än till den ene, än till den andre medicinmannen för samma besvär.

När en medicinman själv misslyckas med sin behandling, har han som regel någon rationell förklaring att ge. Patienten kom för sent under vård. Patienten blev felbehandlad av andra, kvacksalvare eller kolleger. Patienten eller släktingarna följde inte ordinationerna. Någon (häxa tex) saboterade behandlingen. Patienten blev frisk, men fick sedan sjukdomen på nytt. Patienten blev frisk, men drabbades av en annan sjukdom med liknande symtom.

Anar medicinmannen från början att det rör sig om ett hopplöst fall, åtar han sig det sannolikt inte. Tror han att sjukhuset kan göra någonting, rekommenderar han kanske den sjuke att gå dit.

Praxis är att en medicinman får betalt för sina tjänster endast om behandlingen är framgångsrik.